Amūro strėlės – kultūros intelektui

Dalia STAPONKUTĖ.

„Kai įsitikinau, kiek mažai žmonių skaito Homero „Iliadą“, man nebeliūdna, kad mane menkai skaitys.“ Šie žaismingai ironiški viduramžių herojaus Zenono žodžiai iš romano „Filosofinis akmuo“, parašyto belgų autorės Marguerite Yourcenar ir išversto į lietuvių kalbą Violetos Tauragienės, šiandien atlieptų daugelio Lietuvos intelektualų saviironiją.

Išmintingasis Zenonas viduramžių laikais dėl pragyvenimo buvo priverstas keisti ne tik užsiėmimą, bet ir vardą, pavardę, tapatybę, kraštą – išnykti kaip vienokia ir gyventi kaip kitokia asmenybė. Keliaudamas iš vienos šalies į kitą, jis triūsė kaip alchemikas, filosofas, menininkas, rūmų daktaras, tarnas, lošėjas… Prisiminiau šį puikų romaną dėl to, kad Lietuva pasitiko valstybingumo šimtmetį, lydima esminių – humanitarinių ir intelektualinių – vertybių sukrėtimo veik visose srityse. Apie tai bylojo skandalai ir skundai, diskusijos ir straipsniai, keliantys šurmulį ir drebinantys universitetų fakultetus ir katedras, įvairius meno, literatūros ir akademinio pasaulio sluoksnius. Visa tai liudijo, kad nuvertėjo humanitarinės mokslo sritys kaip turinčios galią kultūroje, o kartu su jomis susilpnėjo ir kūrėjo, mokslininko išminties bei patirties autoritetas. Lietuvos kultūra ėmė artėti link esminio perversmo pabaigos, sakytum, ji rašytų epilogą ilgai trukusiam istoriniam etapui, kuriame intelektas dar buvo „populiarus“. Gal ji iš moderniosios epochos peršoko tiesiai į postpostmoderniąją, kurioje palaipsniui atsisakoma savo savasties kaip atgyvenos? O gal Lietuvos kultūra ėmė kurti save kitokią, mažiau intelektualią, įžvelgdama šiame procese geresnes išlikimo galimybes? Intelektualioji kultūros dalis šiame epiloge mažėja, užleisdama vietą populiariajai liaudies kultūrai, nieko bendra neturinčiai su tautiškumu, tačiau remiamai perversmu besidominčių jėgų, ir natūralu, kad tarp pasaulio lietuvių ėmė girdėtis nuogąstavimai esą „mes save naikiname“ arba „mūsų kultūra nyksta“ ir taip toliau… Nesunku suvokti, jog šis nerimas – ne iš piršto laužti signalai. Žmonės, kaip kultūros kūnas, nujaučia ateitį, ir kolektyvinė nuojauta gilesnė už politines vizijas ar ekonomines prognozes. Būtent ji kuria ne tik nuotaiką šalyje, bet ir tautos likimą.

Moksliškai žvelgiant, ne taip paprasta kultūrą, ypač jos intelektą, sunaikinti ir jam ne taip paprasta savaime išnykti. Tai – ne šiltas alsavimas ant šalto stiklo, kurį lengva nuvalyti, o – skvarbi kodų sistema, verčianti mūsų kūnus judėti, gyventi, kurti savitu ritmu, kitokiu nei gretimų kultūrų kūnai… Kultūros intelektas – labai kūniškas, todėl jis liejasi iš kūno į kūną kaip motinos šiluma ir iš sielos į sielą kaip motinos išmintis. Motinai gamtai ir jos elementams būdingas sezoniškas, ciklišKas gyvenimas. Lygiai taip ir kultūrai, juk ją veikia tam tikros gamtinės sąlygos. Gamtą ištinka nederliaus metai arba sudrebina netikėtinos stichijos, išvartančios net drūčiausius medžius, ir, metaforiškai kalbant, tas pats sukrečia kultūrą, jos intelektą. Didžiausią sukrėtimą kultūros intelektas išgyvena prieš didįjį atgimimą, Europa tai patyrė prieš Renesansą, aprašytą anksčiau minėtame romane – prieš epochą, kuri netrukus atsikartos. Kai kultūros atgimsta globaliu mastu, viena po kitos, didžiausią pavojų išgyvena tos, kurių tapatybė susidvejina. Viena vertus, jos stengiasi išlikti nuoseklios ir „ginti save“, puoselėdamos daugybę jas saugojančių institutų, įsakų ir įstatymų. Kita vertus, paniškai skuba naujovių link, leisdamos institutams, įsakams ir įstatymams išsiurbti iš savęs gyvybines jėgas, nes institucijos ne tik gina, bet ir perverčia, maitindamos save perversmų aukomis.

Pavyzdžiui, XIV amžiuje, prieš Renesansą, Venecijos respublikoje arba „Švenčiausioje respublikoje“ (*Serenissima Repubblica*), kaip ją vadino patys venecijiečiai, valdymo sistema pasižymėjo tuo, kad jos atstovai pesimistiškai žiūrėjo į žmogišką prigimtį ir dvasią. Respublika puoselėjo institutus, kurie valdė tarnautojus ir netgi jų svajones ar kasdienius poreikius, iškeldami viešumon visus, net menkiausius, nesklandumus, kad „respublikos variklis“ dirbtų be trūkumų. Specialūs valstybės skyriai skrupulingai kontroliavo institutų administraciją, ypač – jų finansinius reikalus, o institutų veikla priminė tvirtos rankos mosavimą iš viršaus, kuris tarsi perskrodžia orą, kaskart perrikiuodamas „senąją“ tvarką ir keisdamas ją vis naujesne. To meto struktūros tarsi „kanibalų klanai“ gyveno nuolatiniu „naujo kraujo“ troškimu. Jų tarnautojų gretose visados atsirasdavo tie, kurie gindavo naujoves, tikėdami, jog „transfuzija“ būtina, jog reikia nuolatos atnaujinti sena, nes žmonės pernelyg konservatyvūs ir sustabarėję. Šalia jų būdavę ir tie, kurie nematė prasmės nuolatiniame kisme, nes tikėjo, jog sugriovus tradiciją visuomenė tampa trumparegė ir jos kūrybinė energija išsisemia.

Permainas, kai jos ritasi viena po kitos tarsi bangos, sukelia plika akimi nepastebima jėga – nematomasis epicentras. Banga pirmiausia pasiekia saugiausias intelekto buveines – universitetus, pažeisdama jų pamatą –

humanitariją. Tarpsta mitai, jog tai, kas, pavyzdžiui, venecijiečiams ar vilniečiams padeda išlikti venecijiečiais ar vilniečiais moksle, yra atgyvenę kaip antika. Daugiakamienį klasikinį išsilavinimą keičia liauna taikomųjų mokslų marionetė, kuriai nesunku konkuruoti sodrioje tarptautinėje mokslo arenoje, nes ji įsilieja į identiškų jai balsų chorą. Permainas verta suvokti giliai – kaip susitaikymą su tuo, kas vyksta globaliu mastu arba kaip kantrybę ir nuolatines derybas už savo savastį. Graikiškoji „katedra“ (gr. kath/edra), etimologiškai reiškianti mąslumo kultūrą, kai dirbama iš lėto, susėdus, tariantis, virsta lotyniškuoju „institutu“ (lot. institutum) – kultūra, iškeliančia veiksmą aukščiau mąslaus posėdžiavimo… Toliau nuo minties, arčiau veiksmo.

Istoriškai mokslo katedros atrodydavo it nepriklausomos ir netgi paslaptingos karalystės, kurių esmė būdavo neprieinama plačiajai visuomenei. Katedrų paslaptingumas gi galėdavo būti ir „kenksmingų intrigų“ šaltiniu, ar ne? Juk jose kaupdavosi pernelyg daug intelekto galios. Katedros nariai rinkdavo savo vadovą tiesioginiu balsavimu tarsi bizantiškąjį karalių. Katedros-karalystės pajamos galėjo būti nenuspėjamos ir dėl to „Švenčiausioji respublika“ patirdavusi išlaidų. Neretai kildavo ginčai, kodėl gi vienos struktūros gali džiaugtis savo intelekto galia, o kitos turi nuryti savo pavydą ir dar kentėti dėl išlaidų? „Švenčiausioji respublika“ pagaliau nutarė taikyti katedroms „kolonijinį įstatymą“: dabar virš katedros bus iškeltas institutas, kurio direktorius būtų ne renkamas, bet skiriamas, o instituto valdžia ir katedros „saugumas“ bus išlaikomi iš katedros pajamų…

Intelektas, skrupulingai seikėjamas institutų valdžios, nebedarys įtakos plačiajai visuomenei ir jaunimui. Patirtimi prisodrintą intelektą užgoš jauno balso dominantė, leidžianti įsigalėti jaunystės solo. Savo ruožtu jaunystė nebenorės sulaukti nei fizinės, nei dvasinės brandos ir žingsnis po žingsnio užleis vietą vis sparčiau artėsiančiai kitai jaunystės bangai, kol visuomenė nesuvaikės. Mažėjant intelekto galiai, trumpės visuomenės narių amžius, nes gyvenimo giją audžia tik guvi atmintis, ir tik tol, kol gyvybingosios smegenų ląstelės atmena save. Institutai dabinsis naujais pavadinimais, nes naujos formuluotės traukia it žaislai vaiką, nors, regis, kaip jos gali vilioti, kai nėra su kuo palyginti, kai senas pavadinimas nukabintas ne maištu, o ištrintas institucijos pirštu? Neatsispyręs nuo palyginimo, nepatirsi traukos malonumo. Sykiu plačiai siūloma nuolatos dairytis į kelius, vedančius „į Romą“, į „imperinius centrus“ ir taikytis prie jų „aukšto“ lygmens, nors minties ar mintijimo plotmėje pavyzdys – neretai abejotinos vertės pagalba,

nes nepriklausoma mintis nori būti vienintelė ir originali. Kiekvienai nepriklausomai minčiai reikia savo galvos, o kiekvienai galvai – savo nepriklausomos erdvės. Brangiausias kultūros paveldas – kalba – be kultūros intelekto atsiskirs nuo tautos kaip siela nuo kūno ir susilies su pasaulio šurmuliu. Kalbos nešėjai taps jos neverti. Archajiška kalba iškeliaus pas savo seseris į lingvistikos lobyną, į Jorge Luis Borgeso biblioteką, kur ji pagarbiai gulės už stiklo. Kol kalbos nešėjai matuos jos vertę akcijomis, bandydami įsprausti ją į akademinės rinkos lentynas kaip daiktą ir puošti juo valstybinės reikšmės puotas, ji nenoromis pavers tautą nykstančiais aborigenais, kurių simbolius tyrinės užsienio antropologai.

Jei atvirai, kalbu apie senas lietuvių katedras, pakliuvusias į modernius instituto darinius, apie skubėjimą reformuoti tai, kas užvilkinta ir dabar pasiduoda ne išminties, o verslo politikai. Vadinamės Šiaurės Europa ir labiausiai lygiuojamės į kitas savo regiono šalis, kur mokosi mūsų vaikai, kurių gyvenimai byloja, jog stambėjantys humanitarinių fakultetų skyriai, jų hibridai ir junginiai, nepadarė stebuklų mokslo kokybės ir darbo galimybių srityse, o tik pridaigino šimtus taikomųjų disciplinų, leidusių jaunuoliams lengvai skrieti pavėjui į globalios rinkos platybes… Lietuvos aukštajame moksle naujoviški virsmai taip vėlavo, jog ėmė pirštis ironiška mintis, kad pravarčiau jau nerauti senų šaknų, o žvelgti į savo „antiką“ kaip į antikvarinę vertybę, kurią neišmintinga parduoti už centus…

Kita vertus, nuginkluotas humanitarinis mokslas ir nukenksmintos katedros pažadino poreikį visuomenėje atvirauti ir viešai kalbėti apie visa, kas visuomenės narius asmeniškai žeidė ir žemino, kėlė pyktį ir nesusipratimą – poreikį atsikovoti teisę į tai, ko kalba nepriėmė kaip deramos išpažinties. Į kalbos lauką pažiro vienas į kitą panašūs skundai, susiję ne su apskųstojo figūra, o su aistra laisvam emocijų srautui, kai nebereikia raudonuoti prieš griežtą „katedrą“ ir nebijoti, kad bus teisiama žodžių prasmė ar koreguojama minties seka. Senoji kalbos *kinderfrau* emigravo, galima dūkti. Pašėlo žiniasklaidos klišės, patraukiančios žvilgsnius kaip socialinių revoliucijų plakatai, kaip užslėptų emocijų vėliavos. Nevaržomos emocijos, virtusios žodžiais, išskraidino į orą psichologines sukaustytos visuomenės dramas, kurios ėmė telktis it audringi įnoringųjų *ego* debesys, žadantys audrą, kuri išvartys net drūčiausius medžius…

Visuomenė, ant kurios ėmė lyti priekabiavimo ir smurto istorijomis, pati užsikrėtė priekabiavimu ir šantažu. Kalba atsivertė į „liaudies katedrą“, teisiančią kalbančiuosius, smerkiančią tylinčiuosius, pajuokiančią neutraliuosius. Kalba ėmė

teisti, bet ne teisinti, nors išteisinti gali tik kalba. Priekabiautojų visuomenė… Iš pradžių žodis „priekabiavimas“ buvo suvokiamas kaip nedoras „galingų“ vyrų elgesys su jaunomis moterimis, tačiau vienaip tai atrodo Romoje ir visai kitaip Sicilijoje. Plati kultūrinė erdvė, jos amfiteatrai ir turtai nedorą žvaigždę ir jos auką savotiškai apsaugos, išdalins po lašą didžiosios auditorijos centrifugai, tačiau pati liks neliesta, tvirta ir teisi. O mažytė visuomenė, panorusi tapti Roma, gesins savo žvaigždes ir aukas čia pat, ant savo namų slenksčio, ilgai murkdys savo kiemo tvenkiny, užtraukdama neviltį artimiesiems, gyvenantiems pašonėje. Mažoje visuomenėje „vieša bausmė“ susilauks ilgalaikių pasekmių ir atsilieps panašiai kaip šeimos prakeikimas, kaip moralinis bendruomenės pasmerkimas. Ji užgesins ne žvaigždę, nors ir išderins jos gyvenimą, o šviesos horizontą prieš save. Kaip žvaigždei mažoje visuomenėje yra kur kas sunkiau, taip ir mažai visuomenei kur kas kebliau ją išlaikyti, sutramdyti ir neprarasti. Būtino savo žvaigždėms ir aukoms dosnumo mažoje visuomenėje galima pasiekti tik atsisakius Romos tono, jos institutų stiliaus ir įstatų, tik kalbant savo „senų katedrų“ kalba, nustelbiančia primityvias žiniasklaidos klišes… Klišės? Be jų nesukursi plakato skandalui ir globalios revoliucijos. Be jų neišvarysi iš žiniasklaidos „katedrų kartos“, neiškraustysi analitinės frazės ir mąslių pauzių, reikalaujančių nemažai „eilučių“ ir verčiančių mąstyti. Elegantiškos pauzės nedidina akcijų vertės. Akcijos reikalauja esencijos, modernaus intelekto, todėl žiniasklaidon drąsiai ateina kita, naujo intelekto ir lakoniškos frazės karta. Hario Poterio karta. Kartos niekad nėra pranašesnės viena už kitą, ir pastaroji įtariai žiūri net į pačią žiniasklaidą, į bet kokį *isteblišmentą*, įskaitant kalbinį. Ilgainiui ji uždarys institutus, kurie šiandien atrodo modernūs, ir paneigs „modernius“ įstatymus, atsisakys visko, kas tik bando demonstruoti prieš ją savo „galią“ – kaip Hario Poterio mite. Norėdama suprasti, kodėl ji paveldi vis sudėtingesnį pasaulį, ji sugrįš prie gerokai ištuštėjusio kultūros archyvo ir savimi nenusivils, nes neberas su kuo save palyginti. Nauja karta kirs („karta“ – nuo žodžio „kirsti“) be derybų. Derybos vyksta ten, kur šviečia žvaigždės ir neužgęsta vizijos. Ji grįš link filosofijos ir naivių antikos paveikslėlių, lauksiančių jos pasibaigus kultūros Renesansui.

Kultūros žvaigždės – pernelyg lengvas ir matomas taikinys, į kurį noriai nusitaiko netaikliųjų strėlės. Iš pradžių praskrieja skundas, po to – tylus epicentro sutikimas, vėliau – grupinio veiksmo bangos, riedančios link visuomenės, užsimojusios žudyti savo kūrinius, akies. Visuomenės žiaurumas – nuogas ir naivus kaip kūdikis, o jeigu ji maža ir pažeidžia savo intelektą, tai rizikuoja virsti pavojingų emocijų, apie kurias rašė Alphonso Lingis, auka. Viena – išklausyti, kita

– bausti, užsitraukiant sau ilgalaikes moralines pasekmes, bloškiančias į beprasmybės tuštumą. Visuomenės dėsniai reikalauja kaitos, tačiau stiprių asmenybių ir intelekto galios silpnėjimas ją pakerta ir trukdo kūrybai. Kūryba – tik ne kova – geriausias vaistas nuo baimės ir bausmės, nuoskaudos ir absurdo. Išsivaduoti iš absurdo galima tik kuriant – kuriant tai, ko stinga: satyrą ir detektyvus, socialinį kiną ir gatvės menus, *slam* poeziją ir ugnies spektaklius, atlaidumo politiką ir gerovę… Kūryba lėtesnė nei žiniasklaidos vėliavos ir plintanti it gaisras visuomenės baimė, kurią nuraminti gali tik nuolatinė ir bekompromisė kūrybos audra, iškelianti iš pašaknų nedirbtinį intelektą ir žvaigždes. Ir tegu lėks į juos strėlės, tik jau ne viduramžių, o antikos Amūro.

Straipsnis spausdintas žurnalo „Pasaulio lietuvis“ 2018 m. balandžio numeryje.

Mielai pasidalysime žurnale skelbiamais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS